

*Graham Scambler***A sport kritikai realista elmélete****Csuport Zsombor könyvkritikája***

Hogyan kerül a Kovász folyóirat boncasztalára Graham Scambler *A sport kritikai realista elmélete* címet viselő szociológiai-filozófiai könyve? A közgondolkodásban gyakran találkozunk azzal a domináns felfogással, amely a sportot az uralkodó struktúrák, például a kapitalizmus hatásain kívülre helyezi, azt gondolván, hogy a működési logikák, amelyek alakítják a sport életét, kívül esnek életünk racionalizált részén. Weberiánus módon szólva a sport már-már értelmezhető úgy, mint ami megváltást nyújt az életünk egyéb területein tapasztalt racionalizált értelmetlenségéből. Hiszen minden bizonnyal a legtöbb sportkedvelőnek ismerős a különböző sportokban (általában tömegélményként a látványsportokban) tetten érhető érzelmi bevonódás, a csodavárás érzése, vagy a stadion szakrális térként való értelmezése. Végére is, mi, azon sportkedvelők, akik követik a magyar labdarúgást, tudjuk, hogy a meccsnap az ünnepnap, és egy valamire való edző ezt szépen felöltözve, öltönyben csinálja végig. Azonban, amennyiben az ökológiai válság korában e gondolatmenet mentén szeretnénk elfutni a szélén és centerezni az érkező csatárnak, akkor a gól okozta megváltás érzése elvezethet bennünket ahhoz az értelmezéshez, ahol a kortárs sport megdicsőül mint a kultúránk egyik kiemelt és fontos pontja, amely segítséget nyújthat nekünk abban, hogy eltávolodjunk a mindennapok problémáitól.

A Scambler-centerezésből született gól viszont egy egészen más olvasatát nyújtja a sportnak. A szerző – aki professzor emeritus a University College London egyetemen és életművében masszívan hozzájárult a szociológia több szubdiszciplínájának gazdagításához (egészség, sport, kritikai elméletek, kritikai realizmus) – kiválóan mutatja be, hogy a jelenleg uralkodó rendkívüli állapotban, folytonos veszélyhelyzetben, akkor, amikor a polikrízis kifejezést már a mainstream média is előszeretettel használja, miért is szükséges a sportról úgy gondolkodnunk, mint ami ennek a problémahalmaznak a része. Scambler ennek fontosságát abban látja, hogy a jelenleg uralkodó globális pénzügyi kapitalizmus korszakában a sportban is egyfajta töredezettség (fracturing) ment végbe. Azaz kiszélesedtek azok a repedések, hasadások, amelyek a kapitalizmus belső ellentmondásaiból fakadnak és régóta fennállnak (28. o.). A szerző szerint ennek

* PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola. (A kézirat beérkezett: 2025.10.21. Elfogadva: 2025.11.14. Megjelent: 2025.11.28.)

a töredezettségnek az a következménye, hogy a hagyományos és modern sporttevékenységekről szóló, régóta fennálló és konszenzusos leírásokat újra kell gondolni a kritikai realizmus és a kritikai elméletek irányából (2. o.).

De miről is van itt szó? A könyv a kritikai realista tudományfilozófia nézőpontjából meséli el a kortárs sport történetét és fejezeteken át bizonyítja be e megközelítés érvényességét és hasznosságát. Mind ezt teszi azért, hogy feltárja a társadalom töredezettsége mögött húzódó strukturális és társadalmi dinamikákat a sport kontextusában. Nem kis feladat ez, valljuk be. Meglátásom szerint azért van nehéz dolga a szerzőnek, mert nem egy pontosan követhető módszertant ad az olvasó kezébe, hanem egy világnézetet, egy értelmezési keretet, egy bizonyos nézőpontot, ahonnan máshogy törik meg a fény a sportszaurusz orrán (ezt a fogalmat a Partizán Sportszaurusz elnevezésű podcastjától vettem kölcsön, akik ezt a látványsport és a tömegmédia hibridje, a játéktér és a kamera közös gyermekeként aposztrofálják). A szöveg olvasása előtt én magam egy érthetőbb, a példákhoz egyértelműbben kapcsolható képet vártam a kritikai realizmus alkalmazásáról. Azonban mire a könyv végére értem (amelyet a meglehetősen sűrű, néhol hosszas szerkezet nem könnyített meg), már a fentebb említett megközelítés rajzolódott ki a fejemben, amely persze nem lehet meglepő, hiszen tudományfilozófiáról beszélünk, amely implicit módon határozza meg a tudományos tollunkat.

Scambler rögtön a könyv első fejezetében demonstrálja ennek a felfogásnak az egyik alaptézisét: arra hívja fel a figyelmünket, hogy az értelmezéseink mindig elméleti előfeltevésekhez kötöttek, azaz mindannyian egy szimbolikus keretrendszerben gondolkodunk, amely meghatározza, hogyan értelmezzük, látjuk és értjük a valóságot. Így a szerző a könyv indításaképpen 11 olyan kritikai gondolkodó (például Bourdieu, Elias, Habermas, Marx, Weber, Giulianotti, Guttmann) elméleteit mutatja be, amelyek a sportot a modernitás/kapitalizmus viszonyrendszerében értelmezik és ezáltal megfelelő elméleti alappal szolgálhatnak a kritikai realista értelmezéshez. A fő gondolat alapján a sport társadalomtudományos elemzésének nem szükséges egyetlen elméleti irányzatra építenie, hanem több, egymással részben ellentétes megközelítést is reflektíven integrálnia kell. E látásmód azonban két további segítséget is nyújt az olvasó számára: (1) a könyv központi fogalmára – a töredezett társadalomra – néz rá különböző elméletek szemszögéből, és (2) átfogó áttekintést nyújt a sporttal kapcsolatban alkalmazható kritikai elméletekről – amely áttekintés a hozzám hasonló, az akadémiai pálya elején lévő kutatónak különösen hasznos lehet.

A szerző ezt követően a könyv második, és egyben elméleti szinten leggazdagabb fejezetében a kritikai realizmus két fő megközelítését mutatja be: az általános és a dialektikus kritikai realizmust. Az általános változat fő állítása az, hogy a valóság az észleléstől függetlenül létezik, de társadalmi, kulturális és nyelvi struktúrákon keresztül értelmeződik, ezért a valóságot különböző rétegzettségű szinteken szükséges értelmeznünk. Ezt a megközelítést egészíti ki a dialektikus kritikai realizmus, amely szerint a valóság nem csak rétegzett, hanem folyamatosan változó, ellentmondásos és nyitott folyamat is. Így Scambler ebben a fejezetben, kiegészülve az első fejezet társadalomelméleti kereteivel, alapozza meg azt a már korábban említett világnézetet/nézőpontot, amely végigkíséri az olvasót a könyv további, esettanulmányokban gazdag részein. A szerző itt a kritikai realista tudományfilozófiát – az általános és a dialektikus irányzatot is – olyan megközelítésként mutatja be, amely a modernitás különféle, sportot leíró elméletei között (lásd az előző bekezdés teoretikusait) képes szintézist teremteni, mivel elismeri a strukturális erők valóságát és azok rétegzettségét, ugyanakkor teret hagy az emberi cselekvésnek és reflexivitásnak is.

A harmadik fejezetben a szerző, erősítve ezt a nézőpontot, öt generatív mechanizmust/dinamikát azonosít, amelyek hatással bírnak a töredezett társadalomban működő sportra (98–101. o.). Ezek leírhatók a tőke és az állami hatalom összefonódásával (osztály/uralmi dinamika); a szegény átpolitizálásával és a bűnbakképzéssel (stigma/deviancia dinamika); a befogadás és kirekesztés mechanizmusával (belül/kívül dinamika); a neoliberális hegemonia politikai válságával (pártrendszer/populizmus dinamika); és a privilegizáltak és a tömeg polarizációjával (elit/tömeg dinamika). Scambler megállapításai itt véleményem szerint a későkapitalista – vagy ahogyan ő hívja: a pénzügyi kapitalizmus – dinamikákra nézve vitathatatlanul magyarázó erővel bírnak (az empirikus eseteknél mélyebben működő dinamikákra rámutatva), azonban valamennyire elfedik azt a jelenséget, hogy mindezek a kapitalizmus belső ellentmondásaiból fakadnak és a töredezett társadalom csak ennek egyik történeti konfigurációja. Ezen mechanizmusok működésére az egyik legrészletesebben tárgyalt példa a kortárs labdarúgás. Itt Scambler az ötből két igazán fontos dinamikára hívja föl a figyelmünket: az osztály/uralmi és az elit/tömeg dinamikákra. Mindezt először a Manchester United tulajdonosváltásának bemutatásán keresztül teszi, amikor a 2000-es évek elején az amerikai ingatlanmágnás Glazer család vásárolta meg a klubot, sokak nagy felháborodására. Másrészt mindezt az Európai Szuperliga példáján keresztül mutatja be, amely 12 elit klub tulajdonosának ötlete volt azzal a céllal, hogy egy zárt európai ligát hozzanak

létre, amely képes leváltani az UEFA Bajnokok Ligáját és maximalizálni a bevételeket. Ezen példákkal a szerző a fent említett dinamikák hatásmechanizmusainak működését szemlélteti, azért, hogy bemutassa a pénzügyi kapitalizmus azon rendeltetésszerű működésmódját, ahol az óriás vagyonnal rendelkezők – jelen esetben a tulajdonosok – a hatalmukat kihasználva szabadon képesek a világ dolgainak alakulását manipulálni (osztály/uralmi dinamika). A globális, nemzetek felett létező felső 1% visszaélt a „*nép játékával*”, állapítja meg Scambler (107. o.). Mindez a töredezett társadalomban az elit/tömeg dinamika mentén válik igazán érthetővé, ahol a tőke hatalmi pozíciója az osztályok közötti távolságot is tovább növelte (mivel ezeket anyagi, társadalmi és kulturális egyenlőtlenségek támasztják alá), amely például a tulajdonosok és a szurkolók közötti távolság növekedésén túl a leggazdagabb klubok hegemon helyzetén is megmutatkozik (108. o.).

A negyedik fejezet a már korábban említett elméletek közül Habermas rendszer–életvilág megkülönböztetése elméletére épít. A rendszer a hatalom és a pénz instrumentális, célracionális logikáját jelöli, míg az életvilág a mindennapi társas érintkezések, a jelentésalkotás és a közösségi cselekvés szféráját. Scambler e dichotómián keresztül mutatja be, miként kerül szembe egymással a globális sportipar kapitalista működésmódja (rendszer) és a mindennapokhoz köthető sport és mozgás világa (életvilág). A kritikai realizmus dialektikus pozíciójából kiindulva arra hívja fel a figyelmet, hogy a két szféra a pénzügyi kapitalizmus korszakában egyre kevésbé különül el egymástól: a rendszer gyarmatosító tendenciái állandóan fenyegetik az életvilág autonómiáját, például a sporthoz való kapcsolódásunk mediatizáltsága révén. Ugyanakkor Scambler nem fogadja el a teljes determináltság tézisé: a dialektikus értelmezés szerint az életvilág cselekvőképessége sérül ugyan, de nem szűnik meg, azaz a struktúrák meghatározzák, de nem írják teljesen felül az emberi cselekvőképességet (például a Szuperliga elleni tiltakozások megakadályozták annak létrejöttét). A következő fejezetben a szerző a kritikai realizmus elemzési iskolájának megfelelően tár elénk a rögbiben fellelhető problémák közül néhányat, hogy bemutassa a fentebb említett rendszer–életvilág konfliktust. Scambler a „törzsi háború” metaforájával úgy írja le a rögbit, mint ami egyszerre képes mindkét szférát megtestesíteni. Ennek a kettősségnek a megtestesítője a sportolói test, amely mint társadalmi-történeti konstrukció hordozza a rendszer logikáját (lásd például a teljesítményt és a hasznosságot) és az életvilághoz kapcsolódó tulajdonságokat (lásd például az örömet és a fájdalmat).

A záró fejezetben a dialektikus kritikai realizmus egyik fontos fogalma, a hiány (absence) válik kulcsfontosságúvá. A hiány jelen esetben az, ami megmutatja, hogy mi az, ami nincs, és felteszi a kérdést, hogy mi az, ami lehetne – implicit módon megalapozva a cselekvést és értelmet adva a praxisnak (a valóság mozgásba hozatala). Ezt a cselekvést pedig kétfajta hatalomfogalommal írja le a szerző Roy Bhaskar mentén, aki a kritikai realizmus alapítója. A „hatalom 1” a minden emberben meglévő képességet írja le a világ alakítására vonatkozóan, míg a „hatalom 2” azt határozza meg, ami megszervezi és egyenlőtlenül osztja el ezt a képességet, korlátozva a „hatalom 1” ágenseinek cselekvőképességét (ezen a ponton szépen kirajzolódik a habermasi elmélet fontossága, azaz az életvilág gyarmatosító működésmódjának problémája). Scambler itt – és a könyvön átívelően is – lényegében amellett érvel, hogy a kortárs, neoliberális társadalom megerősíti a „hatalom 2” szerepét és így elnyomja a „hatalom 1” névvel meghatározott cselekvőképességet. Mindez felhívja a figyelmünket arra, hogy a sportban is megfigyelhető, ahogyan az uralkodó struktúrák önmagukat igyekeznek konzerválni.

Ezen a ponton azonban fontos megjegyezni, amint a szerző is teszi, hogy az ágencia strukturáltsága nem jelent determináltságot. Scambler ezért a dialektikus kritikai realizmus morálfilozófiai alapjain arra hívja fel a figyelmünket, hogy a szociológia és ezen belül a sportszociológia csak akkor töltheti be emancipatorikus funkcióját, ha az elemzést képes összekapcsolni a normatív cselekvéssel. A fentebb említett hiánynak vágyat kell ébresztenie és a morális cselekvésnek mindig a hiány megszüntetésére kell fókuszálnia (például ha a sportoló igazságtalanságot tapasztal a versenyben, akkor ennek orvoslása követelésével ugyanezt kell kívánnia másnak is). Ez vezeti el a szerzőt ahhoz a fontos részhez, ahol a jövőkutató és a cselekvő/aktivista szociológia fontossága mellett érvel, annak érdekében, hogy egy normatív, politikai szerepet öltve a „hatalom 2” alóli felszabaduláshoz segíthessen bennünket a tudomány – és szűkebben a szociológia.

Véleményem szerint Scambler a könyvében izgalmasan mutatja be, hogy a modern sportot milyen módon lehet értelmezni egy olyan tudományfilozófiai perspektívából, amely egyenlően tartja magát távol mind a pozitivizmustól, mind az interpretativizmustól. Ez a tudományfilozófiai keret alapozza meg, hogy a szerző a kortárs sportot befolyásoló struktúrák mélyen húzódó dinamikáit feltárja és ezek mikro-, mezo- és makroszinten való összekapcsolódását bemutassa. Ez már önmagában egy értékes hozzájárulás a sporttal kapcsolatos tudományos diskurzus számára, azonban a dialektikus kritikai realizmus cse-

lekvésről szóló elgondolásaival kiegészülve még nagyobb fontossággal bírhat, ugyanis ez egy olyan filozófiai alapot biztosít számunkra, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy elhiggyük: alakulhatnak jobban is a dolgok. Scambler a könyvében a 70-es évektől beinduló pénzügyi vagy későkapitalizmusnak a keretében vizsgálja a sportot, így a töredezett társadalom időszakának fontos, sportot alakító dinamikáira mutat rá. A könyv azonban ezen az elemzési határon nem lép túl és így némileg elmulasztja azoknak a mélydinamikáknak a feltárását, amelyek lehetővé tették, hogy a modern sport létrejöjjön, majd a modernitás egyik csúcstermékévé váljon. Mindezen túl azt gondolom, hogy a könyv legfőbb erénye az utolsó fejezete: itt mutatkozik meg a felfogás igazi ereje, itt ér össze az elmélet a cselekvéssel, mert ha feltérképezzük azt, hogy mi és hogyan hat a cselekvési lehetőségekre és hol van a tér a változtatásra (még ott is, ahol a struktúra erősen korlátoz), akkor reménykedhetünk egy jobb jövőben. Mert hiába dialektikus társadalom és sport viszonya, a kortárs társadalom jobban befolyásolja a sport életét, mint fordítva. A szerző a kritikai realista sportelmélettel azt mutatja meg nekünk, hogy a szociológia lehet a sportért, a sport pedig lehet egy jobb világért.

A könyv elolvasása minden olyan ember számára sokat adhat, akik kritikus szemmel követik társadalmunk működését, de különösen érdekes olvasmány lehet azoknak, akik még a sporttal is szimpatizálnak, hovatovább kritikusan is szemlélik azt. A Scambler által megalkotott és felsorolásszerűen bemutatott elméleti keretrendszer vitathatatlanul nagy áttekintést ad az erre kíváncsi olvasó számára, azonban minden bizonnyal tovább segítené a megértést, ha ezen elméletek a könyv esettanulmányokkal kapcsolatos részein valamilyen könyvnyelven befogadható logikán keresztül térnének vissza, annak érdekében, hogy a fejezetek közötti kapcsolódási pontokat egyszerűbben tudjuk azonosítani és ne legyen az az érzésünk, hogy a felsorolt elméletek nem kerülnek teljesen integrálásra a szöveg későbbi részein. Mindez talán a kritikai realizmust és a tudományfilozófia területét kevésbé ismerők számára is befogadhatóbbá tehetné a könyvet. E kritikákat leszámítva azonban a könyv – véleményem szerint – elvégzi feladatát, bebizonyítja a kritikai realista tudományfilozófiai felfogás érvényességét és hasznosságát a sportról való gondolkodás keretein belül és szemléletesen tárja elénk azon mélyen meghúzódnó dinamikákat, amelyek napjainkban alakítják a töredezett társadalomban létrejött kortárs sportot. S mindezen felül utat mutat számunkra ahhoz, hogy a kapitalizmus „represszív praxisait” üzemeltető sport világát is képesek legyünk ideális formára gyúrni. (*A Critical Realist Theory of Sport*; Taylor & Francis Group, 2022, 253 oldal)